

РОЗДІЛ IV

Політичні інститути та процеси

УДК 321.7:329.11(470+571)

Ірина Богінська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

21050, Україна, Вінницька обл., м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, каб. 215

i.boginska@donnu.edu.ua

[https://orcid.org/0000 0002 0038 7765](https://orcid.org/0000-0002-0038-7765)

<https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-202-214>

КОНЦЕПТ «ДЕМОКРАТІЯ» В РОСІЙСЬКОМУ ОФІЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ ЯК ІНДИКАТОР ВІДНОСИН РФ ІЗ ЗАХОДОМ

Широке використання концепту «демократія» в російському політичному дискурсі на початку 1990-х рр. переважно відповідало «кінцю історії» й торжеству ліберальних цінностей, оголошених на Заході. Спроба вбудуватися в запропонований американський політичний дискурс виявилася невдалою для російського політичного керівництва, яке демонструвало суттєво відмінне від західного підходу бачення демократії. Наголос на соціальній справедливості та забезпеченні соціально-економічних прав за умов повного ігнорування демократичних інститутів свідчив про засадничу близькість представників владних кіл до комуністів (доктрини соціалістичної демократії). Це робило проблематичною інтеграцію Росії в спільноту демократичних держав і євроатлантичні структури, що, за сподіваннями Заходу, мало би змінити уявлення російського керівництва про інтереси й базові цінності. Відповіддю на американську доктрину «поширення демократії» став російський концепт «суверенної демократії», який, по суті, був першою спробою створити альтернативний дискурс навколо концепту демократії та водночас демонстрацією справжньої цінності – суверенітету, хоча поки що в демократичній обгортці. Дистанціюванням від західної моделі став російський дискурс про багатополярний (поліцентричний) світовий порядок, описаний у категоріях російського бачення демократії, на противагу ліберальному (однополярному) світоустрою. Відмову російського керівництва від подальших «розповідей» про демократію слід вважати переходом до наступального дискурсу, який створюється навколо альтернативного демократії способу врядування. Це свідчить про глибокий конфлікт цінностей у російсько-американських відносинах, який можна кваліфікувати як конфронтацію між авторитаризмом і демократією.

Ключові слова: демократія, концепт, Російська Федерація, Захід, дискурс, «суверенна демократія», ліберальна демократія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Відносини між Росією та Сполученими Штатами в останні роки сягнули своєї критичної межі й уже не підпадають під визначення

«кризи двосторонніх відносин». Це стало очікуваним результатом їх деградації, що тривала із середини 1990-х рр. Розпад СРСР не означав автоматичного дрейфу РФ у спільноту демократичних країн. І нинішня недемократична Росія перебуває на значно більшій дистанції від ліберальних демократій, ніж уявлялося на початку 1990-х рр. Інтеграція Росії в євроатлантичну спільноту й партнерство в побудові глобального ліберального порядку тепер видаються абсолютно нереалістичними цілями. Ціннісна конкуренція у відносинах РФ і США стосується широкого спектра питань: від суверенітету держави та прав людини до моделі майбутнього світового порядку. Ця конкуренція не є ідеологічним суперництвом, як за часів «холодної війни». Вона є конфронтацією різних систем урядування й може бути описана як боротьба демократій з авторитаризмом. Важливими для розуміння поточного стану російсько-американських відносин є особливості символічного наповнення та дискурсивні стратегії конструювання концепту «демократія» в російському владному дискурсі. По-перше, концепт «демократія» інтегрований водночас у внутрі- та зовнішньополітичний дискурс РФ, тобто міститься в широкому дискурсивному полі, стан якого можна схарактеризувати як «війну дискурсів». По-друге, цей концепт має значення для аналізу відносин РФ з обмеженим колом міжнародних акторів, насамперед зі США і ЄС, які об'єднуються умовною назвою «Захід». По-третє, змістовне наповнення та інструментальне використання концепту є вербалізацією стратегічних задумів та тактичних прийомів російської влади, яка «ніколи не говорить просто так». По-четверте, ставлення до демократії на рівні масової свідомості корелюється зі ставленням російського суспільства до США та ЄС, що свідчить про відсутність «російського шляху» до демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для розуміння відносин між РФ та Заходом є наукові дискусії навколо інтересів і цінностей у зовнішній політиці міжнародних акторів [1; 2]. Особливістю більшості робіт стосовно зазначеної проблеми є методологічний еkleктизм, коли в рамках одного дослідження Росія характеризується як актор, що діє винятково на підставі інтересів, а політика США і ЄС оцінюється з погляду цінностей. Урахування цієї методологічної помилки [3] спонукає до застосування інших (не лише реалізму) теоретичних підходів до аналізу зовнішньої політики РФ. Окрему групу наукових розвідок становлять роботи щодо проблеми ідентифікації та теоретичного опису російського політичного режиму. Традиційно більшість із них стосуються відповіді на запитання про те, чи є Росія демократією [4]. Теоретична характеристика російського політичного режиму демонструє стан розгубленості дослідників. Багато хто з них намагається кваліфікувати політичне правління Путіна в різних категоріях: «суверенна демократія», гібридний режим, «електоральна демократія», авторитарний режим, корпоративна держава, клептократія, мафіозна держава тощо [5; 6]. Кількість таких визначень дедалі збільшується, що свідчить про незадоволення науковців наявними характеристиками путінізму. Зазначимо, що наразі існує запит від самої російської влади на концептуальне визначення тривалого путінського правління, із визначеними нею самою рамками: «Опис

має бути зроблено не в стилі двох пропаганд, нашої та не нашої, а мовою, яку б і російський офіціоз, й антиросійський офіціоз сприймали б як помірковано еретичну» [7]. У міру того, як науковий дискурс відходить від спроб пояснити «відхилення» Росії від демократії, з'являються дослідження, у яких путінський режим оцінюється в категоріях «вторинного тоталітаризму» [8]. Публікуються також статті, де розкривається проблема конфронтації демократичних і недемократичних режимів з огляду на зміни балансу сил у глобальному масштабі [9].

Мета роботи – проаналізувати дискурсивні практики, пов'язані з використанням значущого для міждержавних відносин концепту, для діагностування стану відносин РФ із Заходом.

Методика дослідження. Для діагностики стану відносин Росії й Заходу обрано значущий для політичних дискурсів обох сторін концепт «демократія». Сформований на підставі згадувань слова «демократія» корпус політичних текстів складається з виступів [10; 11; 12], програмних статей [13; 14], інавгураційних промов [15; 16], інтерв'ю ЗМІ [17] президентів і програмних статей міністрів закордонних справ РФ [18; 19; 20; 21]. До владного дискурсу включено також праці В. Ю. Суркова [7; 22], котрому приписують авторство концепту «суверенна демократія» (наразі це помічник президента РФ).

Боротьба за владу як ключова функція політичного дискурсу реалізується в тому числі за рахунок використання ключових концептів і конструювання особливих міжнародних відносин між суб'єктами політики. Дискурс-аналіз дає змогу зрозуміти дискурсивні політичні практики, до яких удаються політики для інформування, мобілізації, впливу, боротьби або збереження влади. Аналітичний підхід у роботі ґрунтується на триступеневому аналізі дискурсу: вибір текстової одиниці, інтерпретація й пояснення концепту в широкому політичному контексті, порівняння змістовного та стратегічного бачення концепту в різних політичних дискурсах.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Упродовж 1990-х рр. представники влади використовували поняття «демократія» для самоідентифікації (як антипод комуністичної номенклатури), для визначення напряму реформування країни та позиціонування Росії у світі. Однак серед ключових концептів російського політичного дискурсу ХХ–ХХІ ст. його не було. Глобальний тематичний рівень і національну специфіку російського політичного дискурсу формують такі слова, як «єдність та цілісність країни», «духовне єднання», «спокій і безпека», «благо широких народних мас», «праця», «Росія» [23]. Що стосується концепту «демократія», то він з'явився в радянському політичному дискурсі наприкінці 1980-х рр. й опинився в центрі російського політичного дискурсу на початку 1990-х рр. Поширеною темою нарративу про демократію за часів президентства Б. М. Єльцина була ліквідація монополії КПРС на владу. Однак той, хто називав себе демократом, не мав чіткої політичної програми. Синонімами демократії

для таких індивідів виступали дуже різні за значенням слова: «реформи», «людське достоїнство», «загальнолюдський досвід», «свобода». Характерним моментом було поєднання іменника «демократія» зі словом «шлях» («це шлях демократії, шлях реформ, шлях відродження достоїнства людини») [15]. Таке поєднання традиційно використовувалось у радянському політичному тексті для визначення мети суспільного розвитку й державного будівництва (наприклад «шлях комунізму»). Традиції радянського минулого були помітні й на рівні свідомості російських політиків, які називали себе демократами. Російські демократи зберегли фундаментальні основи «соборності» та колективізму, а також основні положення колективістської демократії як плебісцитарної моделі народного волевиявлення [24]. Але, окрім «народ так хоче», ще однією підвалиною в розумінні сенсу «демократії» залишався принцип соціальної справедливості. На рівні свідомості політики-демократи перебували на етапі переходу від соціалістичної демократії до невизначеної на той момент моделі розвитку. Вони не розглядали політичну реформу як ключову подію, а політичну систему вважали винятково системою управління: «все було просто, тобто демократія – це влада демократів» [24].

Офіційний дискурс, що формувався навколо концепту «демократія», узагалі не зачіпав інституціональну природу та нормативну основу демократії. Подальша доля демократизації Росії пов'язувалася Б. М. Єльциним, лише з ним самим. Як наслідок, збереження влади й демократичних свобод у Росії стали для нього нероздільними. У розмові з президентом США Б. Клінтоном після президентських виборів 1996 р. Б. М. Єльцин зазначив: «Як ти говорив раніше, ці вибори були тріумфом демократії. Російський народ зробив історичний вибір на користь демократії й стабільності» [25].

«Демократична революція» в Росії не супроводжувалася докорінною зміною політичної еліти. Ніхто не ставив питання про люстрацію, про інститути демократії та культивування в суспільстві демократичних цінностей. А тому внутрішні джерела демократичних політичних перетворень були обмежені. Як зазначає Д. Саттер, «Єльцин спромігся виглядати як демократ, проте його антидемократичний характер і його кар'єра, як людини з глибоко недемократичним мисленням, були очевидні багатьом людям у Росії, які хотіли це бачити» [26]. Передача влади наступнику, хоча й із дотриманням демократичних процедур, цілком відповідала уявленню Єльцина про демократію. Упродовж вересня-грудня 1999 р. Б. М. Єльцин тричі згадував В. В. Путіна під час розмов з Б. Клінтоном і характеризував його насамперед як «демократа»: «Звичайно, Путін. Він буде наступником Бориса Єльцина. Він – демократ, і він знає Захід» [25]. Зміни в уявленнях В. В. Путіна про демократію можна відтворити на основі акцентів, розставлених у першій інавгураційній промові, та поглядів, викладених у програмній статті «Демократія і якість держави». У 2000 р. він робив наголос на демократичності процедури передачі президентської влади [16]. Це своєрідне розуміння демократії в реальності перетворилося на незмінюваність влади в інституті президентства. В. В. Путін не лише прийшов у владу внаслідок реалізації операції «наступник». Він сам

організував ще дві такі операції, зробивши рокировку з Медведєвим у 2008 р. і повернувшись у президентське крісло у 2012 р. За цей час спостерігалось обмеження комунікативних ситуацій використання концепту «демократія». Він трапляється переважно в зовнішньополітичних документах і згадується під час прес-конференцій із главами іноземних держав, інтерв'ю та відповідей на питання іноземних журналістів [27]. У 2012 р. кандидат у президенти В. В. Путін розвинув тему демократії в бік політичної участі громадян:

«Демократія, на мій погляд, полягає як у фундаментальному праві народу обирати владу, так і в можливості безперервно впливати на владу і процес ухвалення нею рішень» [13]. Повертаючи концепт «демократія» в центр офіційного дискурсу, В. В. Путін надав негативну оцінку демократичним перетворенням 1990-х рр.: «У результаті в 90-ті роки під прапором воцаріння демократії ми отримали не сучасну державу, а підкилимну боротьбу кланів і безліч напівфеодальних годувань. Усе це “отруїло” перехід Росії до демократії та ринкової економіки – стійкою невірою більшої частини населення до самих цих понять, небажанням брати участь у громадському житті» [13]. За даними опитування, проведеного у 2014 р. ВЦІОМ, 71 % росіян вважають, що для Росії важливе досягнення порядку, нехай і всупереч деяким демократичним принципам. І лише 20 % не готові поступатися будь-якими демократичними принципами [28]. Соціологи вказують на відмінності в інтерпретації сенсу демократії між росіянами та представниками західного суспільства. В останніх відсутні асоціації демократії з порядком або анархією, а також зі станом економіки країни. Водночас більшість росіян саме на них акцентують свою увагу [29]. Результати опитувань свідчать про те, що ставлення до демократії на рівні масової свідомості цілком відповідає стратегії офіційного дискурсу. Наратив про демократію не мав самостійного значення для опису внутрішнього розвитку країни. Російська влада формувала громадську думку про демократію у прив'язці до відносин зі США та ЄС. Із часом на тлі погіршення відносин із Заходом у російському суспільстві утвердився негативний погляд на демократію як «чужий», нав'язуваний іззовні шлях розвитку. За результатами опитування, проведеного Левада-Центром у 2014 р., 62 % росіян погоджуються, що Росії потрібна демократія. При цьому більшість опитаних (55 %) вважає, що країні потрібна особлива форма демократичного правління, яка б ураховувала її національну специфіку, і лише 13 % росіян розглядають розвинуті країни Європи й Америки як приклад демократії. 64 % росіян вважають, що взаємодія між Росією та західними країнами завжди буде ґрунтуватися на недовірі. І лише 26 % респондентів вірять у можливість побудови дружніх відносин із Заходом [30].

Б. М. Єльцин пов'язав демократію в Росії з долею демократії у всьому світі, коли у виступі перед американськими конгресменами заявив: «Сьогодні свобода Америки захищається в Росії» [10]. Розрахунок зроблено на отримання фінансової допомоги Заходу для проведення внутрішніх реформ. Про готовність США за певних умов надати підтримку російському президенту свідчить підписана влітку 1992 р. «Хартія російсько-американського

партнерства і дружби». Підписавши «Хартію», російська сторона фактично визнала США неформальним арбітром в оцінці російських реформ [31]. Навряд чи тодішнє російське керівництво сприймало «дух і букву» цього документа в такій логіці. На той момент для нього було важливим, аби західний світ ставився до Росії без зайвих підозр і виявляв готовність допомогти вийти зі скрутного становища. А для цього потрібно було постійно повторювати прийнятні для західних політиків слова. Вочевидь, саме тому міністр закордонних справ РФ А. В. Козирев постійно повторював: «для демократичної Росії США та інші західні демократії – настільки ж природні друзі й у перспективі союзники, як вони були ворогами для тоталітарного СРСР» [32].

Партнерство із Заходом уявлялося російським «демократам» запобіжником від загрози реваншу комуністів і незворотності ринкових економічних реформ. Проте розбудова партнерства (хоч як там його уявляли собі російські політики) неминуче виводила на ширшу перспективу відносин – майбутній світовий порядок. Захід переміг у «холодній війні». Росія не вважала себе переможеною й не відмовлялася від статусу світової держави. Примирити ці два підходи спробував А. В. Козирев, надрукувавши в 1994 р. статтю з красномовною назвою «Стратегія партнерства». У ній на початку автор чітко зазначав: «Відразу ж хочу ясно визначити свою позицію: у партнерстві не існує альтернативи. Відмова від нього означала б скоріше за все втрату історичного шансу на виконання двоєдиного завдання – формування відкритої світу демократичної російської держави та перетворення нестійкого постконфронтаційного світу на стабільний і демократичний» [18, с. 5]. Прив'язка теми партнерства до проблеми розбудови нового світового порядку, по суті, була пропозицією до Заходу обговорювати це питання з Росією. Російське бачення майбутнього світового порядку ґрунтувалося на визнанні Росії світовою державою «не лише в тому, що стосується ядерної та в цілому воєнної міці, але й за новітніми технологіями», природними ресурсами та геостратегічним становищем; наявності інших центрів впливу у світі, «які намагаються набути більш самостійного голосу у світових справах»; такого характеру міжнародних проблем, для розв'язання яких кращою є багатостороння основа. А відтак бажаною моделлю світового устрою для російської сторони пропонувався багатополісний світ. Зазначимо, що не «державник» Є. М. Примаков, із яким згодом почали пов'язувати концепцію багатополіярності, а саме «демократ» А. В. Козирев запропонував таку модель на противагу однополіярному світу.

Надалі ідея багатополісного світу була розвинена Є. М. Примаковим, котрий обійняв посаду міністра закордонних справ у 1996 р. Новий міністр скептично ставився до того, що між колишніми супротивниками часів «холодної війни» можливо побудувати справжні партнерські відносини (хоча проти партнерства ніколи не висловлювався) [19]. Перехідний характер міжнародних відносин осмислювався Є. М. Примаковим переважно в категоріях «безпеки». Суверенітет та безпека держави, що становили основу його концепції, витіснили на периферію зовнішньополітичного дискурсу

концепт «демократія». Змінилось і його змістовне наповнення. Є. М. Примаков, вочевидь, унікав «розповідей» про демократію в Росії. І він точно не вбачав зв'язку між політичною системою РФ і моделлю світового порядку через концепт «демократія». Прикметник «демократичний» уживався ним насамперед щодо міжнародних відносин та світового порядку. У першому випадку йшлося про багатосторонній підхід до ухвалення рішень, а в другому – про багатополюсний світ. А «страхувальною сіткою», спроможною забезпечити перехід до «багатополюсного, демократичного світу», він вважав ООН [19]. Зміна змістовного наповнення концепту «демократія» свідчила про дистанціювання РФ і США. Із часом А. В. Козирев визнав, що «ми так і не стали демократичною країною й недовго намагалися бути справжнім, щирим союзником Заходу. Тому й не стали» [32]. Підсумком 1990-х рр. став консенсус російських політичних еліт щодо політичного ідеалу, який був далекий від нормативного й інституційного розуміння демократії в її ліберальному варіанті. Надалі російські політики зосередилися на тому, як протидіяти політиці «розширення демократії» США. «Рупором» цієї політики на міжнародній арені виступав міністр закордонних справ РФ С. В. Лавров. У статті «Democracy, International Governance, and the Future World Order» він зазначив, що демократичні цінності не лише не перетворилися на універсальні принципи міжнародних відносин, а навпаки – стали мішенню для міжнародних терористів. Крім того, міністр висловлював занепокоєння з приводу того, що універсалізація демократичних принципів під гаслом «захисту демократії» дискредитує ці цінності [20]. Відповіддю на американську доктрину просування демократії стала російська концепція «суверенної демократії». Актуалізація концепту шляхом приписування йому певної ознаки зазвичай свідчить про його переосмислення і є однією зі складових частин політичної діяльності. Адже створення нових слів або словосполучень – це боротьба за фундаментальні групові цінності. Участь у дискусіях з приводу терміна «суверенна демократія» представників влади (Путін В. В., Медведєв Д. А., Іванов С. Б.), академічної спільноти вказувала на те значення, яке надавалося цьому концепту і його вкоріненню в масову свідомість росіян, у політичну й ідеологічну реальність. У статті «Націоналізація майбутнього. Параграфи про суверенну демократію» про інструментальне значення цієї концепції зазначалося: «Потрібно утвердити власні позиції у філософському, соціо- та політологічному дискурсах Заходу» [22]. У «війні дискурсів» навколо концепту демократія Росія на той час була слабшою за США. Висловлюючись про демократію в позитивному ключі, називаючи Росію демократичною країною, російське керівництво, наприклад, виявилось не готовим пояснити переваги «демократії по-російськи», порівняно з ліберальною моделлю. Дискусія навіть не спрямовувалась у таке русло, а здебільшого обмежувалась обґрунтуванням необхідності «власного шляху» й висуванням вимог більшої демократичності світового порядку. Наприклад, у ролі «дорожньої карти» «суверенної демократії» учасники круглого столу «Суверенна демократія й справедливість», проведеного 24 квітня 2007 р. в Інституті США та Канади РАН, визнали формулу: «Справедливість для

кожного в Росії і справедливість для Росії у світі» [12]. Концепт «суверенна демократія» призначався для захисту національного суверенітету РФ від викликів «західної ліберально-демократичної ідеології». У «розповідях» про «суверенну демократію» російський президент зазвичай робив наголос на першому слові, що розкриває справжній ціннісний вимір цього концепту. На Валдайському форумі 2007 р. В. В. Путін зазначив: «Якщо вже зовсім відверто говорити, не так уже багато сьогодні у світі країн, які мають задоволення та щастя заявити, що вони є суверенними. Це Китай, Індія, Росія та ще кілька країн... Проте Росія – така країна, яка не може існувати без захисту свого суверенітету. Вона або буде незалежною та суверенною, або, найімовірніше, її взагалі не буде» [12].

Важливим дискусійним майданчиком, на якому вкотре обговорювалася проблема нового світового порядку, стала Мюнхенська конференція 2007 р. І хоча тематика конференції спрямовувала учасників на обговорення проблем європейської безпеки, В. В. Путін зосередився саме на проблемі світового порядку та використав у своїх оцінках концепт «демократія». Він стверджував, що однополярність «нічого спільного не має, звісно, із демократією», та представив власне розуміння демократії в міжнародних відносинах: «це, як відомо, влада більшості з урахуванням інтересів і думок меншості». Згадування демократії здебільшого стосувалися нервової реакції російського президента на те, що Росію «постійно вчать демократії. Але ті, хто нас вчать, самі чомусь вчитися не хочуть» [11]. Мюнхенська промова справила сильний резонанс на Заході, де правильно зрозуміли основне повідомлення: Росію не влаштовує ліберальний порядок і вона не збирається в нього інтегруватися.

Концепт демократія знову опинився в центрі політичного дискурсу у 2009 р. Президент РФ Д. А. Медведєв приділяв достатньо уваги демократії як моделі внутрішнього розвитку. Він пов'язав концепт «демократія» з довготривалими цілями модернізації країни. Визнавши, що внутрішні ресурси є недостатніми для покращення якості життя в країні, Д. А. Медведєв висловився за нормалізацію відносин із Заходом: «Питання гармонізації відносин із західними демократіями – це не питання смаку або якихось особистих уподобань тих або інших політичних груп». Водночас у питанні світового порядку президент залишився на старих позиціях. Він уникав критичних висловлювань щодо однополярного світу, утім, зазначав, що Росія за «встановлення таких правил співробітництва й розв'язання спорів, в основі яких би були сучасні уявлення про рівність і справедливість» [14]. Настрій президента в основному відповідав політиці «перезавантаження» в російсько-американських відносинах зі всіма її обмеженими можливостями. Навряд чи він був сповнений оптимізму щодо покращення відносин із Заходом без вирішення принципових питань, із яких сторони мали протилежні погляди.

Російський офіційний дискурс вийшов на новий трек, коли вищі представники влади почали відверто критикувати західну модель демократії. Помічник президента РФ В. Ю. Сурков оголосив марними дискусії з приводу демократії в Росії, чим, по суті, перекреслив неодноразові попередні спроби офіційної влади переконати суспільство й Захід у прихильності до ідей

демократії. Він назвав сучасну Росію «державою нового типу, якої в нас ще не було». Сурков протиставляє «тривалу державу Путіна» західним демократіям. Його критичні зауваження щодо того, як працюють західні демократії, формують наступальний дискурс. Якщо сформулювати коротко, то, в уявленні Суркова, демократія виступає зовнішнім фасадом, за яким еліти маніпулюють політиками [7]. А «ілюзія вибору», «відчуття свободи», «почуття винятковості» – то «коронні трюки», «виготовлені для широких мас світлі міражі демократії». У намаганні дистанціюватися якомога далі від демократії, Сурков дискредитує навіть ті слабкі інститути демократії («перейняті на Заході багаторівневі політичні установи»), що були створені в Росії в попередні роки. Розставлені акценти в розповіді про демократію свідчать про байдужість автора «тривалої держави Путіна» щодо наслідків його нарративу. Відносини РФ зі США, які суттєво погіршилися після анексії Криму й запровадження санкцій, визначають широкий політичний контекст російських «нападів» на демократію як конкурентну систему врядування. Ідеться не лише про модель світового порядку, а й про екзистенційний виклик для теперішньої російської влади. У тому самому ключі висловився російський президент під час інтерв'ю «The Financial time» (червень 2019 р.), сказавши, що ліберальна ідея пережила себе, що вона суперечить інтересам і цінностям більшості населення. А у вересні 2019 р. міністр закордонних справ РФ С. Лавров у статті «Світ на роздоріжжі та система міжнародних відносин майбутнього» подав свої міркування з приводу «справжніх світоглядних настанов» Заходу. Він уживає концепт демократія як еквівалент лібералізму й правам людини. Укотре нагадавши, що західний «кошик» ліберальних цінностей не є безальтернативним, міністр закордонних справ пов'язує несприйняття цих цінностей із такими значущими для нього чинниками, як історія держав, їх культурний і політичний «код». Крім того, Лавров переконаний, що держави, які вважають себе демократіями, переймаються нею лише тоді, коли вимагають від інших країн «навести порядок» у себе за західними лекалами. І залишаються байдужими до демократії в міждержавних зв'язках [21].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Концепт «демократія» є значущою одиницею аналізу політичного тексту. Інтегрований водночас у внутріполітичний і зовнішньополітичний дискурс, він відображає зв'язок між внутрішньою й зовнішньою політикою та допомагає зрозуміти зовнішньополітичну поведінку суб'єкта політика. Політичний дискурс, творцями якого виступають політики владного ешелону, є дієвим інструментом інформування, нав'язування певних ідей і думок, боротьби за вплив та владу. Дані соціологічних опитувань, за якими можна перевірити дієвість владних дискурсивних стратегій, свідчать про відсутність на рівні масової свідомості уявлень про «російську модель» демократії. Інструментальне використання концепту «демократія» владою підтверджує той факт, що ставлення росіян до демократії корелює зі ставленням до США та країн ЄС.

Офіційна риторика свідчить про те, що розуміння російськими політиками демократії як системи врядування суттєво відрізняється від ліберального підходу. Власні уявлення про демократію й про те, як вона працює, зумовили небажання російської влади адаптувати її західну модель. Офіційний дискурс як інструмент конструювання «путінської системи влади» та боротьби за владу в глобальному масштабі складається з різних стратегій і тактик використання концепту «демократія», які відображають особливості відносин РФ із Заходом упродовж 30 років. У дискурсивному полі політики конкуренція за «правильну» демократію переросла в «боротьбу за виживання». Сучасний стан відносин РФ і Заходу визначається як конфронтація між авторитаризмом та демократією з проекцією на майбутній світовий порядок.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком й аналізом інших концептів російського та американського політичного дискурсів, які розкривають характер проблем у двосторонніх відносинах, допомагають зрозуміти складну природу конфлікту між РФ і Заходом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Wallin M. U. S. *Foreign Policy Toward Russia. An overview of strategy and considerations (White Paper)*. URL: <https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2017/11/Ref-0207-US-Foreign-Policy-Toward-Russia.pdf>.
2. *Внешняя политика России в условиях глобальной неопределенности*: монографія/ под. ред. П. А. Цыганкова. Москва: КНОРУС, 2015, 280 с.
3. Павлова, Е., Романова, Т. Идеиное соперничество или «треш-дискурс»? «Нормативная сила Европы» vs «Россия как великая держава». *Россия в глобальной политике*. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Ideinoe-sopernichestvo-ili-tresh-diskurs-16767>
4. Шульман, Е. *Демократизация по ошибке. Как самосохранение власти приводит к переменам*. URL: <http://carnegie.ru/commentary/74926>.
5. Dawisha, K. *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* New-York: Simon & Schuster. 2014. URL: <http://willzuzak.ca/cl/putin/Dawisha2014PutinKleptocracy.pdf>
6. Aliaksei, Kazharski. *Illiberal or Sovereign Democracies (a game of adjectives and how not to play it)*. URL: <https://visegradinsight.eu/illiberal-or-sovereign-democracies/>
7. Сурков, В. *Долгое государство Путина. О том, что здесь вообще происходит*. URL: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html.
8. Гудков, Л. *Вторичный, или возвратный, тоталитаризм*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vtorichnyi-ili-vozvratnyi-totalitarizm>.
9. *China and Russia are working to destroy democracy, and our victory is not assured*. URL: <https://www.dallasnews.com/opinion/commentary/2019/09/29/china-and-russia-are-working-to-destroy-democracy-and-our-victory-is-not-assured/>.
10. Выступление Б. Н. Ельцина в Конгрессе США (17 июня 1992 г.): «Господи, благослови Америку! И Россию». URL: <https://mediamera.ru/post/25615>.
11. *Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности* (10 февраля 2007 г.) URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.
12. Пляйс, Я. А. «Суверенная демократия» – новый концепт партии власти. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suverennaya-demokratiya-novyy-kontsept-partii-vlasti>
13. Путин, В. В. (2012). Демократия и качество государства. *Коммерсантъ*. 06.02.2012. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1866753>.
14. Медведев, Д. А. *Россия, вперед!* URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/5413>.
15. *Инаугурационная речь Б. Н. Ельцина 1991 г.* URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=32&v=TWFC7NnC1-A&feature=emb_logo.

16. Инаугурационная речь В. Путина 7 мая 2000 г. *Московские новости*. URL: http://www.mn.ru/blogs/blog_reference/80928).
17. Vladimir Putin. «All this fuss about spies...it is not worth serious interstate relations». URL: <https://www.ft.com/content/878d2344-98f0-11e9-9573-ee5cbb98ed36>.
18. Козирев, А. В. (1994). Стратегия партнерства. *Международная жизнь*, 1994, № 5, С. 5–15.
19. Примаков, Е. М. (1996). Международные отношения накануне XXI в.: проблемы, перспективы. *Международная жизнь*, 1996, № 10, С. 3–13.
20. Lavrov, S. *Democracy, International Governance, and the Future World Order*. URL: https://eng.globalaffairs.ru/number/n_4422.
21. Лавров, С. *Мир на перепутье и система международных отношений будущего*. URL: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Mir-na-perepute-i-sistema-mezhdunarodnykh-otnoshenii-buduschego-20198>.
22. Сурков, В. Ю. (2006). Национализация будущего. Параграфы про суверенную демократию. *Эксперт*, № 43 (537), 20–26 ноября 2006 г. URL: https://expert.ru/expert/2006/43/nacionalizaciya_buduschego/.
23. Гаврилова, М. В. *Лингвистический анализ выступлений главы государства: тематика, направления и методы исследования*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskiy-analiz-vystupleniy-glavy-gosudarstva-tematika-napravleniya-i-metody-issledovaniya>
24. *25 лет деградации демократии?* URL: <https://www.svoboda.org/a/27061913.html>.
25. *Case Number: 2015-0782-M*. URL: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569>
26. «Был шанс пойти по другому пути»: 25 лет после расстрела российского парламента. URL: <https://ru.krymr.com/a/david-satter-o-rasstrele-parlamenta-rossii/29503951.html>.
27. Гаврилова, М. В. *Семантическое развитие понятия «демократия» в русском политическом дискурсе*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskoe-razvitiye-ponyatiya-demokratiya-v-russkom-politicheskom-diskurse>).
28. *Отношение россиян к демократии застряло на уровне СССР*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/04/3/7021232/>.
29. Ильина, Н. Б. *Идея демократии в восприятии российского общества*. URL: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/pp/ppru_2/1.pdf.
30. *Исследование Левада-центра: мнение жителей России о демократии в 2014 году*. URL: <https://gtmarket.ru/news/2014/10/28/6967>.
31. Жданкин, А. *Ложка дегтя... (события и публикации 18 июня 1992 г.)*. URL: <https://m.yeltsin.ru/day-by-day/1992/06/18/comment/138/>.
32. *Андрей Козырев: настоящий камикадзе*. URL: <https://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/74501-andrei-kozyrev-nastoyashchii-kamikadze>.

CONCEPT «DEMOCRACY» IN RUSSIAN OFFICIAL DISCOURSE AS AN INDICATOR OF RELATIONS RUSSIAN FEDERATION WITH THE WEST

The concept of democracy in Russian political discourse in the early 1990s was largely corresponded to the «end of history» and the triumph of liberal values proclaimed in the West. The attempt to integrate into the proposed American political discourse was unsuccessful for the Russian political leadership, which had demonstrated a significantly different view on democracy than the Western one. The emphasis on social justice and the assurance of socio-economic rights, completely ignoring democratic institutions, pointed to the fundamental closeness the power circles ideas to the communists (the doctrines of socialist democracy). The Russia's integration into a community of democratic states and Euro-Atlantic structures was problematic. In this way the West hoped to change the Russian leadership's view of interests and basic values. The answer to the American democracy promotion was the Russian concept of «sovereign democracy». It was the first attempt to create an alternative discourse

about the concept of democracy and at the same time a demonstration of true value – sovereignty in a democratic wrapper. The evidence of distance from the Western model was the Russian discourse about multipolar (polycentric) world order, described by the categories of the Russian vision of democracy, as opposed to the liberal (unipolar) world order. The Russian leadership's rejection to discuss about democracy is a shift to the competitive discourse that is creating the alternative way of governance. There is a deep conflict of values in RF-USA relations, which can be qualified as a confrontation between authoritarianism and democracy.

Key words: democracy, concept, Russian Federation, West; discourse, «sovereign democracy», liberal democracy.

REFERENCES

1. Wallin, M. (2017). U.S. *Foreign Policy Toward Russia. An overview of strategy and considerations (White Paper)*. URL: <https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2017/11/Ref-0207-US-Foreign-Policy-Toward-Russia.pdf>.
2. *Vneshnyaya politika Rossii v usloviyah globalnoj neopredelennosti*: monografiya/pod. red. P. A. Cygankova. Moskva: KNORUS. 2015. 280 p.
3. Pavlova, E., Romanova, T. Idejnoe sopernichestvo ili «tresh-diskurs»? «Normativnaya sila Evropy» vs «Rossiya kak velikaya derzhava». *Rossiya v globalnoj politike*. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Ideinoe-sopernichestvo-ili-tresh-diskurs-16767>
4. Shulman, E. *Demokratizaciya po oshibke. Kak samosohranenie vlasti privodit k peremenam*. URL: <http://carnegie.ru/commentary/74926>.
5. Dawisha, K. (2014). *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?* New-York: Simon & Schuster. 2014. URL: <http://willzuzak.ca/cl/putin/Dawisha2014PutinKleptocracy.pdf>
6. Aliaksei Kazharski. *Illiberal or Sovereign Democracies (a game of adjectives and how not to play it)*. URL: <https://visegradinsight.eu/illiberal-or-sovereign-democracies/>
7. Surkov, V. (2019). *Dolgoe gosudarstvo Putina. O tom, chto zdes voobshe proishodit*. URL: http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html.
8. Gudkov, L. *Vtorichnyj, ili vozvratnyj, totalitarizm*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vtorichnyi-ili-vozvratnyi-totalitarizm>.
9. *China and Russia are working to destroy democracy, and our victory is not assured*. URL: <https://www.dallasnews.com/opinion/commentary/2019/09/29/china-and-russia-are-working-to-destroy-democracy-and-our-victory-is-not-assured/>.
10. Vystuplenie, B. N. *Elcina v Kongresse SShA (17 iyunya 1992 g.): «Gospodi, blagoslovi Ameriku! I Rossiyu»*. URL: <https://mediamera.ru/post/25615>.
11. *Vystuplenie i diskussiya na Myunhenskoj konferencii po voprosam politiki bezopasnosti (10 fevralya 2007 g.)* URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.
12. Plyajs, Ya. A. *«Suverennaya demokratiya» – novyj koncept partii vlasti*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suverennaya-demokratiya-novyuy-kontsept-partii-vlasti>
13. Putin, V. V. (2012). *Demokratiya i kachestvo gosudarstva. Kommersant*. 06.02.2012. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1866753>.
14. Medvedev, D. A. *Rossiya, vpered!* URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/5413>.
15. *Inauguracionnaya rech B. N. Elcina 1991 g.* URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=32&v=TWFC7NnC1-A&feature=emb_logo.
16. *Inauguracionnaya rech V. Putina 7 maya 2000 g. Moskovskie novosti*. URL: http://www.mn.ru/blogs/blog_reference/80928.
17. Putin, Vladimir/ *All this fuss about spies...it is not worth serious interstate relations*. URL: <https://www.ft.com/content/878d2344-98f0-11e9-9573-ee5cbb98ed36>.
18. Kozirev, A. V. (1994). *Strategiya partnerstva. Mezhdunarodnaya zhizn*, 1994, № 5, S. 5–15.
19. Primakov, E. M. (1996). *Mezhdunarodnye otnosheniya nakanune HHI v.: problemy, perspektivy. Mezhdunarodnaya zhizn*, 1996, № 10, S. 3–13.

20. Lavrov, S. *Democracy, International Governance, and the Future World Order*. URL: https://eng.globalaffairs.ru/number/n_4422.
21. Lavrov, S. *Mir na perepute i sistema mezhdunarodnyh otnoshenij budushego*. URL: <https://globalaffairs.ru/global-processes/Mir-na-perepute-i-sistema-mezhdunarodnykh-otnoshenii-budushego-20198>.
22. Surkov, V. Yu. (2006). Nacionalizaciya budushego. Paragrafy pro suverennyuyu demokratiyu. *Ekspert*, № 43 (537), 20–26 noyabrya 2006 g. URL: https://expert.ru/expert/2006/43/nacionalizaciya_budushego/.
23. Gavrilova, M. V. *Lingvisticheskij analiz vystuplenij glavy gosudarstva: tematika, napravleniya i metody issledovaniya*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskij-analiz-vystupleniy-glavy-gosudarstva-tematika-napravleniya-i-metody-issledovaniya>
24. *25 let degradacii demokratii?* URL: <https://www.svoboda.org/a/27061913.html>.
25. *Case Number: 2015-0782-M*. URL: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569>
26. «Byl shans pojti po drugomu puti»: 25 let posle rasstrela rossijskogo parlamenta. URL: <https://ru.krymr.com/a/david-satter-o-rasstrele-parlamenta-rossii/29503951.html>.
27. Gavrilova, M. V. *Semanticheskoe razvitie ponyatiya «demokratiya» v russkom politicheskom diskurse*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskoe-razvitie-ponyatiya-demokratiya-v-russkom-politicheskom-diskurse>.
28. *Otnoshenie rossiyan k demokratii zastryalo na urovne SSSR*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/04/3/7021232/>.
29. Ilina, N. B. *Ideya demokratii v vospriyatii rossijskogo obshestva*. URL: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/pp/ppu_2/1.pdf.
30. *Issledovanie Levada-centra: mnenie zhitelej Rossii o demokratii v 2014 godu*. URL: <https://gtmarket.ru/news/2014/10/28/6967>.
31. Zhdankin, A. *Lozhka degtya... (sobytiya i publikacii 18 iyunya 1992 g.)*. URL: <https://m.yeltsin.ru/day-by-day/1992/06/18/comment/138/>.
32. *Andrej Kozyrev: nastoyashij kamikadze*. URL: <https://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/74501-andrei-kozyrev-nastoyashchii-kamikadze>.

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2020 р.

УДК 352:340.134

Оксана Діордіца,

аспірантка кафедри політології,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,

54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24, каб.317

oksana.diorditsa.ukr.net@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5068-109X>

<https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-01-214-222>

ЕВОЛЮЦІЯ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз процесу реформування органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Розглянуто поняття, історичні етапи формування